

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI NUTQINI O'STIRTISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Suyunova Marjona Akbar qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarning til birliklari yuzasidan muhim tushunchalar tizimini o'zlashtirishlari, nutqqa, o'qishga, yozishga oid ko'nikma va malakalarni egallashlari muhim ahamiyatga ega. Ma'lumki O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida, "Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim va ko'nikma asoslarini, nutqiy rivojlanishini shakllantirishga qaratilgan" deb o'tilgan. Ushbu ilmiy maqola bolalarning nutqiy madaniyatini takomillashtirish xususidagi ilmiy ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *nutqiy birliklar, interfaol usullar, axloqiy qadriyatlar, nutqiy madaniyat, elektron materiallar*

O'quvchilarga ona tilini o'rgatish, ularni tarbiyalash, har tomonlama o'stirish vazifasidan kelib chiqib, bilish nazariyasidan asoslanib, barcha yaqin, o'zaro bog'liq fanlar tavsiyalarga asoslanib ona tili o'qitish metodikasi o'z tamoyillari umumdidaktik tamoyillaridan tashqari tamoyillar bo'lib, o'qituvchi o'rtasidagi o'quv mehnatining yo'nalishlarini belgilab beradi.

Nutqning ifodaligiga baho berish tamoyili. Bu tamoyil til hodisalarini tushunmay turib savodli yozish, nutq madaniyatini vositalarining xabar berish funksiyasini tushunish bilan bir qatorda, uning ifodalilik funksiyasini tushunishni, mazmuniga emas, balki so'z va nutq oborotlarning, tilning boshqa badiiy tasviriy vositalarning hissiy ottenkalarini ham tushunishni kuzda tutadi. Bu tamoyilga amal qilish uchun, birinchi navbatda, badiiy adabiyotlardan, shuningdek, tilning funksional-stilistik xususiyatlari aniq ifodalangan boshqa matnlardan foydalanish talab etiladi.

O'quvchilarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashni Nutq madaniyatini shakllantirishsiz amalga oshirib bo'lmaydi.

Nutq madaniyatini o'qitishda darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, elektron materiallardan foydalanish, zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni qo'llash, interfaol usullarni, ta'limiy vositalarni ta'lim jarayoniga tadbiq etish muhim ta'limiy ahamiyatga ega.

Biz barpo etayotgan yangi jamiyat yuksak ma'naviy va axloqiy qadriyatlarimizga tayanadi va ularni rivojlantirishga katta e'tibor beradi. Ana shu ma'naviy va axloqiy qadriyatlar inson tafakkuri, nutqiy madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir. Zero jamiyat madaniyati nutqiy madaniyatsiz bo'lmaydi. "O'z fikrini mutlaqo mustaqil. Ona tilida ravon, go'zal va lo'nda ifoda eta olmaydigan mutaxassisni, avvalambor,

rahbar kursida o'tirganlarni bugun tushunish ham, oqlash ham qiyin". (I.A.Karimov. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori).

O'qitish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) O'quv jarayoni tarkibiga AKTni joriy etish turli fan sohalarini o'quvchilar ongini kompyuterlashtirishga va zamonaviy jamiyatdagi kompyuterlashtirish jarayonlarini tushunishga olib keladigan informatika bilan birlashishni anglatadi. Maktabni axborotlashtirish jarayonida paydo bo'lgan tendentsiyadan xabardor bo'lish juda muhimdir: o'quvchilar tomonidan informatika haqidagi boshlang'ich ma'lumotni ishlab chiqishdan umumiy fanlarni o'rganishda kompyuter dasturidan foydalanishgacha, so'ngra ta'limning tarkibi va mazmunini informatika elementlari bilan to'yintirish, ma'lumotlardan foydalanishga asoslangan butun o'quv jarayonini tubdan qayta qurish. texnologiya. Natijada maktabning metodik tizimida yangi axborot texnologiyalari paydo bo'ladi va maktab bitiruvchilari kelgusi ishlarida yangi axborot texnologiyalarini o'zlashtirishga tayyorlanadilar. Ushbu yo'nalish informatika va AKTni o'rganishga yo'naltirilgan yangi fanlarni o'quv dasturiga kiritish orqali amalga oshiriladi. Qo'llash tajribasi shuni ko'rsatdiki:

a) ochiq maktabda ma'lumot muhiti, shu jumladan masofaviy ta'limning turli shakllari o'quvchilarning

fan fanlarini o'qishga, ayniqsa loyiha uslubidan foydalanishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi;

b) ta'limni axborotlashtirish o'quvchini o'ziga jalb qiladi, bunda maktab munosabatlaridagi psixologik

stress subyektiv o'qituvchi-talaba munosabatlaridan eng ob'ektiv talaba-kompyuter-o'qituvchi munosabatlariga o'tish yo'li bilan olib tashlanadi, talaba ishining samaradorligi oshadi, ijodiy ishlarning ulushi ortadi, imkoniyat kengayadi. maktab devorlaridagi ushbu fan bo'yicha qo'shimcha ma'lumot olishda,

v) o'qitishni axborotlashtirish o'qituvchini o'ziga jalb qiladi, chunki bu uning ish unumdorligini

oshirishga imkon beradi, o'qituvchining umumiy axborot madaniyatini oshiradi.

Birinchidan, bu ma'lum bir yosh oralig'ida rivojlanayotgan o'quv jarayonining psixologik-pedagogik dizayni, shaxsning o'z hayoti va faoliyatining haqiqiy sub'ekti bo'lishiga sharoit yaratishi:

xususan, o'rganish-faoliyatning umumiy usullarini mohirligi sifatida; shakllantirish-madaniyatning

mukammal shakllarini rivojlantirish sifatida; ta'lim-bu turli xil odamlar jamoalarida turar joy standartlarini ishlab chiqish sifatida. Keyinchalik-bu ta'lim muassasalarining ijtimoiy-pedagogik dizayni va o'quv jarayonining ayrim turlariga mos keladigan rivojlanayotgan o'quv muhiti; eng muhimi-O'zbekistonning muayyan mintaqasining an'analari, tuzilishi va rivojlanish istiqbollariga mos kelishi.

An'anaviy ta'limdan inson taraqqiyotining umumiy printsipini amalga oshiradigan innovatsion ta'limga o'tishni ta'minlash uchun bu erda dizayn va

tadqiqotning alohida vazifasi paydo bo'ladi. Shunday qilib, rivojlanish psixologiyasida yosh me'yorlarini va ontogenezning turli bosqichlarida rivojlanish mezonlarini maxsus loyihalash zarur. Rivojlanish pedagogikasida bu yosh standartlariga mos keladigan, ta'lim texnologiyalari tiliga tarjima qilingan, ya'ni WHAT (NIMA) orqali amalga oshiriladigan o'quv dasturlarini ishlab chiqishdan iborat. Ta'lim amaliyotida bu bolalar va kattalar jamoalarining madaniy va faoliyatiy ishonchliligi nuqtai nazaridan, ya'ni rivojlanish mumkin bo'lgan shunday ta'lim makonini loyihalashtirishdir. Boshqacha qilib aytganda, ta'limni rivojlantirish va rivojlantirish tizimini loyihalash, agar u bir vaqtning o'zida amalga oshirilsa: shaxs rivojlanishining yoshga oid normativ modellarini psixologik o'rganish, ushbu modellarni amalga oshirish uchun o'quv dasturlari va texnologiyalarini pedagogik dizayni, o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini birlashtirish, yangi ta'lim maqsadlari va muammolarini hal qilish vositalarini loyihalashdir.

Nutq madaniyati – til normalarini egallamoq ya'ni talaffuz urg'u, so'z ishlatish, gap tuzish qonunlarini yaxshi bilmoq, shuningdek, tolning tasviriy vositalardan har xil sharoitlarga mos va maqsadga muvofiq foydalana olish, ifodali o'qish va so'zlay olish madaniyatini egallash demakdir.

Nutq madaniyati deb yuritilayotgan hodisa bir qator murakkab, ammo mavjud til faktlari, ilmiy-amaliy tasavvurlar, aniq nutqiy jarayon ko'rinishlari va talablari bilan aloqadordir. Mana shunga ko'ra nutq madaniyatini:

1. Tildagi mavjud til hodisasi nomi;
2. Nutq madaniyati talablariga javob beruvchi aniq nutqiy jarayonning, ya'ni aniq nutqiy ko'rinishning nomi;
3. Madaniy nutq va u haqida kishilar ongida mavjud bo'lgan aniq normatik tasavvurlarning nomi;
4. Tilshunoslikning ilmiy-tadqiqot ob'yekti bo'lgan nutq madaniyati va u haqida mavjud ilmiy tasavvurlarning, muammoning nomi;
5. Nutq madaniyati muammosini tadqi qilish bilan shug'ullanadigan tilshunoslik sohasining nomi tarzida talqin qilish mumkin.

Nutq madaniyati asoslari ham fan sifatida o'z tekshirish ob'yekti va vazifalariga ega. Uning tekshirish predmeti til qurilishi, adabiy til normativlari va nutqning kommunikativ fazilatlaridir.

Yozma nutq esa harf va so'zlarning ma'lum qonuniyatlari asosida o'zaro birikuvi, tinish belgilari, har xil ajratishlar, abzatslar, paragraflar va gaplarni grammatik jihatdan aniq va tushunarli bayon etish orqali ro'yobga chiqadi.

Jonli nutqning ikki qanoti bir-biridan kuch oladi. Bu nutq madaniyatining ikkita ko'rinishidir. Muomala jarayoni bularni puxta bilish, o'zlashtirish va amalda muvaffaqiyatli qo'llashni taqozo etadi. Bu og'zaki va yozma nutq madaniyatini egallashdir. Kimdir og'zaki nutqqa mohir bo'lsa, kimdir yozma nutqqa. Aslida, har ikkalasining ham ustasi bo'lish kerak. Xalq iborasi bilan aytganda, «gapga do'ppi kiygizadigan» so'z ustalarining nutqi kishini o'ziga rom etmasdan qo'ymaydi.

Ustozlardan biri shunday degan edi: «*Men minbarga chiqsam, o'zimni miltilq o'qalgan ovchi oldida dag'-dag' titrayotgan quyonga o'xshataman, yozish uchun stolga yaqinlashsam, o'zimni bamisoli arslondek tasavvur qilaman*».

Bu og'zaki nutqqa, so'zga chechanligim yo'q, fikrni qog'ozga tushirish va etkazish bobida uquvim yo'q emas, deganidir. Og'zaki nutqning ham, yozma nutqning ham o'z talablari, imkoniyat doirasi bor. Shunday hamkasblarimiz borki, so'z bobida birov oldiga tusholmaydi, hech kimga gap ham, gal ham bermaydi. Lekin, yozish bobida ojiz. Ikkita jumlani bir-biriga bog'lab, fikrni qog'ozga tushira olmaydi, umumlashtira olmaydi.

Og'zaki va yozma nutq aslida, bir-birini to'ldiradi, boyitadi. Har ikkala nutqning imkoniyati va qamrovini bilmagan notiq na unisida zo'r, na bunisida. Xo'sh, muomala madaniyatining tarkibiy qismi bo'lgan og'zaki va yozma nutqning farqli jihatlari biri talaffuz, ikkinchisi yozuv bilan ifodalanishidami? Yo'q, albatta.

Og'zaki nutqda shevachilik ta'siri sezilib turadi. Biz qaysi viloyat, qaysi go'shadan bo'lmaylik, nutqimizda ma'lum muddat yashagan makonimizning so'zlashuviga xos shevaning ta'siri bo'ladi. Bu nutq tovushlarining talaffuzida yoki shevaga xos so'z va iboralarni qo'llashda seziladi. Og'zaki nutq tezkor, avtomatik jarayon bo'lgani sababli o'ylab turish, so'ng so'zda davom etish qiyin. So'zlov va o'ylov bir vaqtning o'zida amalga oshadi. Boshqacha aytganda, so'zlab turib o'ylaniladi. Og'zaki nutq shaxsiy, individual faoliyatdir. SHuning uchun ham fikriy bayon va nutqiy uslub, ovoz ifodalari bir-biriga o'xshayvermaydi. Og'zaki nutq so'zlovchining kayfiyati, ruhiyati, tabiatiga hamda vaziyatga, nutqiy a'zolarning sog'lom va normal ishlashiga ham bog'lik. Odamning behol, kasalvand vaqtidagi nutqi bilan sog'lom, ruhan tetik paytidagi nutqi orasidagi farqni sezish qiyin emas. Kishi so'zlayotganda o'z nutqiga yozayotgandagidek etarli darajada e'tibor beravermaydi. Ma'lum bir davrada so'zlayotganida nutqida kamchilikka yo'l qo'yganini o'zi sezib qolsa, nutqning keyingi holati ham ko'ngildagidek bo'lmaydi. Og'zaki nutq o'ziga xos grammatik tuzilishiga va qurilish tartibiga ega bo'ladi. Unda gap bo'laklarining tushib qolishi, qisqarishi, almashinishi, takrorlar, keraksiz unsurlarning bo'lishi kuzatiladi.

Og'zaki nutqdagi ma'no ottenkalari, munosabatdagi tasdiq yoki inkor alomatlari, ohang, talaffuz, imo-ishora vositalari orqali amalga oshiriladi. Yozma nutqda esa bu xususiyatlarni ifoda etuvchi boshqa belgilar mavjud. Unda imloviy va punktuatsion normalar muhim rol o'ynaydi.

Yozma nutq, avvalo, u manba. Xohlagan paytda uni qayta o'qish, tuzatish, boshqa so'z va so'z birikmalari bilan almashtirish mumkin. Yozma nutq namunasidagi maqsadni to'la anglash uchun imlo hamda tinish belgilarining xususiyatlarini o'quvchi ham yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi lozim. Aks holda, matn zavqu shavqidan bebahra qolinadi.

Nutqni yozma ravishda bayon etish qadimdan qo'llanib kelingan. Munshiylar, kotiblar va allomalar bu san'atni yuqori darajaga ko'targanlar. Yozma va og'zaki

nutqning jilosi tafakkur mashqlaridir. Shu haqda soʻz yuritib, professor Nusratillo Jumaev yozadi: *«yozma nutq bilan shugʻullanmagan notiq nutqining rivoji sust, sayqal topishi qiyin kechadi. Uning soʻz boyligi, ifoda imkoniyatlari cheklangan boʻladi».*

Ogʻzaki va yozma nutqning oʻzaro bogʻliqligi ularning shakllanish jarayonidagina emas, balki taraqqiy etishida, sayqal topishida muhim ham muqimdir. Davraga chiquvchi notiq demoqchi boʻlgan maqsadini toʻla boʻlmasa-da, xomaki tarhini qogʻozga tushirib rejalashtiradi. Nimadan nimaga oʻtish, qancha toʻxtalish, nimalarni aytish yoki aytmalik haqidagi chizgilar notiq soʻzlayotgan paytda ham uning koʻz oldida xuddi qogʻozdagidek xayoliy suvrati namoyon boʻlib turadi. Aks holda, nutq meʼyori buzilib, vaqt choʻzilib ketishi, auditoriya yaxshi qabul etmasligi mumkin. Qoʻpol aytganda, notiq oʻzining fikr tizginini jilovlay olmasdan talmovsirab qolishi mumkin. Yuqorida keltirilgan iqtibosning davomida xuddi shunday ibratomuz fikrlarni oʻqiymiz: *«Notiqning fikru oʻylari, qalb kechinmalari yozma nutq jarayonida rosa ishlanadi, pishib mumtoz darajaga etadi. Soʻng ogʻzaki nutqda jamol koʻrsatadi. Ogʻzaki nutq ham ijod jarayoni. Unda inson favqulodda noyob fikr, gʻoyalarni, badiiy ifodalarni kashf etadi. Ularni soʻzlab yurib, pishitib sayqal toptiradi va qiyomini quyma qilib yozma nutqida terib yozadi».*

Koʻz, quloq, miya, yurak bu koʻrish, eshitish, anglash, his etish demakdir. Ularning roʻyobi til, nutq orqali ikkinchi vujudga, tom maʼnoda aytadigan boʻlsak, ommaga etib boradi. Biz bir-birimizga fikrimizni, tushunchalarimizni nutq orqali etkazib anglatamiz. Ularda tasdiq yoki inkor maʼnosida fikr uygʻotamiz. SHuning uchun ham allomalar nazdida tilga eʼtibor alohida ahamiyat kasb etgan. Hadisi shariflardan birida “soʻzda sehr, sheʼrda hikmat bor” deyilishi bejiz emas. Soʻzning sehrini bilish uchun unga mehr qoʻyish zaruriyatini ham yoddan chiqazmaslik zarur.

Xulosa oʻrnida shuni taʼkidlash joizki, nutqiy mahoratni egallashga intilish nutq odobi, aniqrogʻi, til va nutq vositalarini puxta bilishni taqozo etadi. Nazariy maʼlumotlar amaliy mashgʻulotlar bilan uygʻunlashmas ekan, bunga erishish mushkul.

Har qanday soʻzning xosiyati nutqning mohiyati bilan aloqadorgina emas, balki mantiqiy tafakkur mezoni hamdir. Nutq, notiq, mantiq, notqlik atamalarining bir oʻzakdan yasalgani ham bu til birliklarining oʻzaro uzviy bogʻliqlikda namoyon boʻlishini anglatadi. Biri birisiz roʻyobga chiqmasligini, biri ikkinchisini taqozo etishini bildiradi. Bolalarning tasavvur dunyosi shu qadar keng boʻladiki, u yerda butun borliq koinot jilvalanib turadi. Biz bilib bilmasdan shu kengliklarga daxl qilib qoʻyamiz. Ularga oʻzimizning mavjud dunyoqarashimizni singdirishga urunamiz. Aslida bilishimiz kerakki, biz ularga hech narsani oʻrgatavb olmaymiz. Bizning eng muhim vazifamiz shu boʻlishi kerakki, ularga oʻzlarini rivojlantirishi uchun imkoniyat qilib berishimiz, uni tabiatan mavjud boʻlgan qobiliyatlarini yuksaltirishga yoʻnaltirishimiz kerak. Buyuk rus yozuvchisi va metodisti lev Tolstoy “Bolalarni oʻqitishni bas qiling: deganda, aslida, ularning oʻzlari ustida ishlashlari uchun imkoniyat qilib berishlik, ularning oʻzlarini oʻz ustilarida oʻrgatishni nazarda tutgan

edi. Bugun ta'lim tizimidagi hayotiy kompetensiyaviylikning ham mohiyati bolalarni jonsiz dars jihozlaridan ko'ra hayotiy faoliyatga olib chiqishini, dars jarayonini hayot bilan bog'lashni pirovard maqsad qilib qo'yadi.¹

ADABIYOTLAR:

1. Elmurodov N. O'qituvchining nutq madaniyati. O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashri, 2003.
2. Karimov S.A., Mahmatmurodov Sh.M., Karimova O.N. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – T.: “O'zbekiston”, 2003
3. <http://www.ziyo.net.uz>.
4. <http://www.pedagog.uz>
5. Ona tili va o'qish savodxonligi metodikasi./Darslik/. – Toshkent: “Innovatsiyo ziyo”.,2022.54-bet

¹ Ona tili va o'qish savodxonligi metodikasi./Darslik/. – Toshkent: “Innovatsiyo ziyo”.,2022.252-bet.